

ספורי "נכר" לש. הלקין

א.

איסופם והופעתם מחדש של אחת עשר מסיפורי ש. הלקין, אשר יצאו לאור ברובם בשנות העשרים והשלושים למאה זו, והאחרון בהם — בשנות החמישים, מאפשרת למעיין ביצירתו של הלקין להגיע למסקנות מקיפות ושלמות יותר לגבי יצירתו בפרוזה של המשורר, המבקר והמספר. אין בידינו בשעה זו מכלול יצירתו הפרוזאית של ש. הלקין: יצירתו החשובה ביותר, "עד משבר", גנוזה עם המחבר בכתובים, וזה שנים רבות שלא ראתה אור, אם כי חלקים גדולים ממנה עובדו וחזרו ועובדו וגדול הצער על כך שלא ראה המחבר אפשרות להביא את היצירה לפני קהל הקוראים. אין ספק ש"עד משבר" הוא יצירתו הפרוזאית העיקרית של ש. הלקין, וכל עוד זו אינה מונחת לפני הקורא בשלימותה, יהא כל ניתוח של סיפורי הלקין לקוי בחסר, ואף בחסר עיקרי. ועם זאת, הופעתם של הסיפורים בקובץ "נכר" נותנת אפשרות לנסות לתדור אל כמה מן היסודות המפרנסים יצירה פרוזאית זו.

כתיבתו של הלקין היא כתיבה אישית מאד, וגיבוריו — גיבורי חייו הם, אנשים אותם פגש ועמם חי, ובמידה רבה אינם אלא השתקפותו של האני המחבר בחייהם של אנשים אחרים. עתה, כשבידינו שלש יצירות, "יחיאל ההגרי", "עד משבר" בחלקו הראשון וסיפורי "נכר" — שחלקם כוללים התייחסות לגבורי "עד משבר" ומשלימים את הדמויות כפי שצויירו בחלק הראשון של הרומן, יש אפשרות לנסות לגבש מידה של סיכום-ביניים ולצייר קווים אפייניים אחדים לאמנות הסיפור של ש. הלקין. סיכום זה הוא בהכרח חלקי, לא רק משום העדרם של יתר חלקי "עד משבר", אלא גם משום שאין כל אפשרות להפריד בין הלקין המספר לבין הלקין המשורר והלקין המסאי, ההוגה והמבקר. האישיות הבאה לידי ביטוי בכל התחומים הללו, התבוננותה במציאות, דקות הבחנתה בתופעות אנושיות ואמנותיות — אישיות אחת היא, וכל הפרדה בין מושאי התבוננותה היא הבחנה מלאכותית שאין לה על מה שתסמוך, ואין בה כדי לעשות דין אמת עם יצירתו הרוחנית העניפה של המחבר. בכל זאת, יציאתו של ספר חדש לאור היא הזדמנות לעריכת חשבון-ביניים, ואמנם זו מטרתנו ברשימה קצרה זו.

אין באפשרותנו לכלול בסקירה זו ניתוח של יסודות בשירתו של הלקין, רבת הגוונים, רבת התקופות ועשירת המוטיבים, ולא כל שכן שאין בידינו לעשות את הנסיון, שהוא כמעט בלתי אפשרי מלכתחילה, למצוא קווי הקבלה בין הלקין המספר לבין הלקין החוקר והמבקר. המסגרת המצומצמת יותר שקבענו לעצמנו ברשימה זו היא לנסות להקיש מ"עד משבר" ו"יחיאל ההגרי", שני הרומנים של הלקין

שנתפרסמו (האחד בשלימותו והשני רק בחלקו הראשון) לבין סיפורי "נכר", ולנסות להצביע באיזו מידה יש לסיפורים שכונסו מחדש בקובץ זה יכולת להשלים ולהאיר את הסיפורים הקודמים. מתייחסים אנו אל סיפורי "נכר" כאל השלמה לשני הרומנים המקיפים יותר, השלמה המאירה מחדש, מבליטה יסודות ומטשטשת יסודות, שהיו מצויים ברומנים האחרים. משם כך הדיון שלהלן הוא דיון בשלשה סיפורים, אחד מונח לפנינו זה מקרוב (אם כי סיפוריו ראו אור לפני שנים רבות), והשנים האחרים ידועים היטב לכל שוחזר הספר העברי, ואשר פרנסו במידה זו אחרת שני דורות של יוצרים בספרות העברית החדשה.

ב.

ש. הלקין, בסיפוריו כבמחקריו, ער לאימפליקאציות הסוציולוגיות של היצירה הספרותית. הסיפור "תורת הגזע" שנכלל ב"נכר" (ויכול היה להכלל גם כפרק ב"עד משבר"), הוא סיפור שעיקרו אבדן-היכולת הגמור של הסטודנט היהודי להתגבר על רגשי הנחיתות העמוקים, חסרי הבסיס, כלפי עמיתיו הלא-יהודים, אף בהיותו שייך לקבוצת-רוב שלטת נותנת ה"טון" באוניברסיטה ניו-יורקית מבחינה כמותית ואיכותית. הלקין בחר בפרט חיצוני — תורי הלבוש. אין היהודי יכול בשום פנים להגיע לכלל שלימות שבלבוש, ולו גם במחיר מאמצים מתמידים ובלתי מוגבלים, שאליהם מגיעים הלא יהודים ללא כל מאמץ, מטבע עצמם ומטבע ברייתם. תור-לבוש חיצוני זה — קפל המכנסיים — מקבל משמעות דוגמאית עקרונית לחוסר היכולת להשתלב השתלבות אורגאנית בחברה הנכרית. היהודי לעולם הוא זר, אפילו הוא גר בניו-יורק שרובה יהודים, ולומד באוניברסיטה שרוב תלמידיה יהודים ומיטב תלמידיה יהודים. דומה שסיפור קטן זה, "תורת הגזע", בא להטביע את חותם הנרות על הרוייתו של היהודי הניו-יורקי, שהוא גיבורם של כל סיפורי "נכר", ושל מרבית יצירתו של ש. הלקין בכללה. אין סיפור זה יוצא מכלל סקיצה אירונית ואכזרית. ואם יש סיפור שיש בו משום טעם למתן הכותרת "נכר" לקובץ סיפורים זה, הרי הוא הסיפור "תורת הגזע".

ואולם דווקא משום אופייניותו של סיפור זה הן לקובץ הנידון כאן והן לשני הרומנים האחרים — עד משבר" ו"יחיאל ההגרי" — יש מקום לתהות על השינוי שחל בין קבוצת סיפורים זו לבין הסיפור האחרון שבקובץ, "לואי בירין". סיפור זה נכתב למעלה מעשרים שנה לאחר כתיבתם של יתר סיפורי הקובץ, ולאחר כתיבתם של "יחיאל ההגרי" ו"עד משבר". האם ניכר שינוי בין "לואי בירין" לבין הסיפורים האחרים, שניתן לכנותם בכינוי "נכר", אף על פי ששנים מהם זכו לשמות משלהם ויצאו לאור כרומאנים נפרדים העומדים בפני עצמם?

סיפורי האהבה עומדים במרכזה של יצירתו הפרוזאית של ש. הלקין. "אליטה" ב"נכר", "רות" ב"יחיאל ההגרי", יחסי פרופיסור פאולר לרעייתו ויתר סיפורי האהבה הקשורים יחד ב"עד משבר" מהווים מסכת של סיפורי אהבה. ואולם דומה שיש הבדל מכריע בין "לואי בירין", שנכתב בארץ ישראל, בתקופה מאוחרת מאד

ביחס לכל הסיפורים האחרים, לבין מחזורי סיפורי האהבה שבשלושת הקבצים הנזכרים. "לואי בירין" אהב — ותו לא; אהבתו היא חסרת תוחלת וחסרת גישום, כשם שאהבותיהם של יתר גיבורי סיפוריו של ש. הלקין הן חסרות תוחלת (ואף אם מגיעות הן לקראת גישומו הגשמי, אין הן מגיעות לכלל השלימות הרוחנית שאליה שואפים הגבורים, אליה מבקש המחבר לכוונן ואין הדבר עולה בידו בגלל אופיין הפנימי של הדמויות עצמן). ההבדל הבולט בין אהבתו של בירין לזו שבסיפורים האחרים היא שאהבה היא אהבה, ותו לא. לא נעדרות מסיפור זה ספיקולאציות אבסטרקטיות על מהות העולם ועל מעמד האהב בו, כדרכו של ש. הלקין בכל יתר סיפוריו; ואולם סיפור אהבתו של לואי בירין או סיפור אהבה ותו לא, ואכזבתו העמוקה אינה נובעת מאכזבתו מהעולם וכל הסובב אותו, מ"ולט-שמרץ" או "ולפסטשמרץ" כלשהו (מושגים השכיחים בפיו של הלקין ביצירתו הבקרתית והמחקרית בתולדות הספרות העברית החדשה), אלא זהו סיפור אהבה בין גבר מזדקן לבין נערה צעירה הבוחרת ללכת אחר צעיר ממנה, אם כי היא מעניקה רגעי אושר לא יסולאו בפז למעריצה המבוגר.

ההבדל העמוק בין "לואי בירין" לבין יתר סיפוריו של הלקין מתבלט ביתר שאת אם אנו משווים אותו לשני סיפורי אהבה מקיפים אחרים שכתב, ובראש ובראשונה — "יחיאל ההגרי". אהבתו של יחיאל לרות אהבה שלמה היא, חסרת מעצורים, עמוקה וחודרת עד עמקי לבבו. אך שני מכשולים נצבים על דרכו, מכשולים שסופם להביא אהבה זו לידי אבדון, ואין אלה מכשולים חיצוניים שבסי-טואציה ובמבנה העלילה, אלא נעוצים הם בפנימיותו של מבנהו הנפשי של יחיאל: מצד אחד נטייתו המיסטית, אהבתו לאל והחיפוש אחר גילוי האל, דבר המוצא את ביטויו בתזונונותיו המיסטיים (הלא-דתיים, אלא חווייתיים-חזיוניים גרידה), המביאים אותו להתקשרות עם עולם ערכים דתיים המסתמן בספר בדמותו של ר' דב. המכשול השני הוא אהבת-הבשרים הלוהטת שחש יחיאל ההגרי ללוריין, אהבה הדורשת ממנו את גופו, אך אינה מעניקה לנשמתו את האושר שבו הוא חפץ, את השלימות שבהתלכדות הנפש הרוח שאליהם הוא שואף, ואשר סבור הוא למצוא בדמותה של רות. והנה, כשמסתבר ליחיאל שרות אף היא בשר ודם היא, ואהבתה, ככל שרב בה היסוד הרוחני, יש בה גם יסוד גשמי, הרי הוא נפגע בעומק נשמתו, עולמו נהרס עליו, ובייחוד כשאותה שעה נהרס בשבילו גם המעוז הרוחני הטהור שאליה התקשר — עם מותו של ר' דב — הרי נשאר יחיאל קרח מכאן ומכאן, חסר אהבה גשמית ורוחנית, חסר עגינה בעולם הזה ובעולם הבא, ועולמו נהרס עליו לגמרי. מבנה דומה עד להפליא יצר הלקין בסיפור אחר שנכלל בקובץ "נכר" — "אליטה". אין דמות אנושית מקבילה לר' דב בספור "אליטה", אך יש תופעה עלילתית-נפשית המקבילה לה הקבלה מלאה — אותו "חג הנשמה" שהלקין מאריך בתיאורו:

"חגי הלבן, האומנם כבר עברת? דומה, זה עתה ביכרתי על תכלת בוקר שקופה, שדוק עננים קלים וזועה על פניה ועל פאתי מזרח תכלילים, הפותחים את שעריהם לפני מלכת היום, המאחרת לישון בימי כסלו קצרים אלה — וכבר אני מברך על

תכלת מעמיקה ומאפילה ועל ארגמן של מערב דועך ומכבה את אורי צבעוניו, שהועלו בפקודת המלכה, בהתכנסה לתוך אפריזנה.

חגי, האמנם כבר עברת? באכילה ושתיה לא עסקתי היום, שאין יום אשר כזה בכך, וידעים בעלי ביתי שאין להזמיני לסעודה ביום חגי. מפקחים הם מפני, העלובים. לפני שני חדשים, בשבוע הראשון לבראי הנה, קראה נפשי לפתע-פתאום חג לה, ואנכי לא ידעתי, כי ראשון היה זה לה, יום חגה הראשון בהרים. כיוון שהגיעה שעה של פת שחרית ואני נד בין סלעי המקום, מתבודד עם נפשי, יצאו הבנות לקרוא לי. מיצר על מנוחתי שהופרעה שבתי הביתה סר וזעף, בלי דבר דבר. אבל משנשתנה הרפתקה זו למועד הצהריים, לא משלתי ברוחי ומסרתי להם מודעה, שמן היום והלאה לא יקראוני אל הלחם בימי חגי. כך אמרתי: בימי חגי, לתמהון לבם של בעלי ביתי, שבוודאי אמרו שמטורף אני, ואולי חשבו הבנות, שאליטה העבירתני על דעתי. מאז נתרחקו מעלי כל בני הבית, חוץ מן הזקן, ואפילו בימים שכתיקונם שוב אין מזמינים אותי לסעודה. מיראה פן יבולע להם.

והנה היום כיום הכיפורים היה לי, יום שנפשי מתחטאת לפני עצמה ומתפייסת עם עצמה ועם כל העולם כולו. ליקוייה וליקוייו שוב אינם מכאיבים ומטרידים, אלא מעוררים רחמים בלב, והנשמה הומה ומתגעגעת, סולחת ומוחלת וחומלת, והמיתתה וגעוועיה, סליחתה וחמלתה מתערבבים יחד ונהפכים לתשוקה עצומה, מין רעבון רב, שאינו שבע אלא מתוכו ובו, וככל אשר יגדל ויעצם כאבו כן יגדל ויעצם ששון כאבו. בימים שכתי נפשי תועה, רעבה, אבל לא הרי רעבונה בכל יום כרעבונה בימי חגה; רעבונה בכל ים מציק ומצער, ששבר אין לו, ואולם רעבונה בימי חגה הוא עצמו שברו.

(עמ' 39—40)

ניגוד זה שבין הקודש שבנשמתו של מספר הסיפור לבין יסוד-החילוניות שבאליטה, אם כי גם היא מתוארת כדמות נשגבה, ערטילאית, שיש בה יסודות שאינם מן העולם הזה, אבל עדיין אשה היא, על כל חולשותיה הקטנות, קנטוריה ואהבהביה; ניגוד זה הוא מביא להרס היחסים שבין הגיבור האלמוני בסיפור זה לבין אליטה, גיבור שלא קשה לזהותו ב"יחיאל ההגרי", והיותו נקרע בין חזיונותיו הרוחניים האישיים והחזיונות שמעניק לו ר' דב לבין אהבתו לרות, לא כל שכן אהבתו המאוסה-בעיניו, הגשמית והטמאה, ללורין. אין פלא בדבר שבסיפור "אליטה" מגיעה השיא בשעת ההתנגשות בין "חגה של הנשמה", ההתמסרות הרוחנית השלימה והטהורה של הגיבור ליסודות טרנסצנדנטאליים (שלא הובהרו באותה מידה שהובהרו ב"יחיאל ההגרי"), לבין אליטה, הבשר-דמית, התנגשות שתוצאתה היחידה יכולה להיות הרס יחסי אהבה שביניהם, יחסים שבפני עצמם נראים היו קרובים ליחסים אידיאליים שבין גבר אהב לאהובתו. הדגשתו של המספר כי בימי חגה של הנשמה מתנזר הוא ממאכל וממשתה, מרמזת להתנזרות בחינת לא-כל-שכן מיחסים עם נשים, ואליטה חשה בזרות זו, בריחוק שבחלק מנשמתו של אהבה. אליטה, כמו רות ב"יחיאל ההגרי", מבינה את יחסו הדורש-משמעי של הגבור אליה, אך בהיותה אשה, אין היא מוכנה לשאת בחלוקה זו שבין אהבה

הבשר-ודם לבין אהובה השקוע בעולמות טרנסצנדנטאליים, שאין לה דריסת רגל בהם. אליטה מביעה את הדברים במכתבה האחרון למספר הסיפור:

"נוסעת אני מכאן ואיני יודעת לאן. את כל האמת אגיד לך: אני נוסעת, למען עשות את אשר ניסת אתה ולא יכולת באותם שני השבועות אשר פרשת ממני, הבנתי את קדושת אהבתך לי. ולא האשמתך על התרחקך ממני ולא ציפיתי לשובך" (עמ' 65).

אליטה הבינה כי רק חלק מנפשו של המספר שייך לה, וכי דמות אהבתו אליה דמות טרנסצנדנטית היא מכפי שיכולה אשה בשר ודם לשאת. הוא הדין באשר אירע לרות ב"יחיאל ההגרי". התערובת העמוקה והקשה שנושאים בתוכם מספרי "אליטה" ו"יחיאל ההגרי" מונעים מאתם מלהגיע לכלל קשר של קיימא עם אשה בת אדם, שכן שאיפותיהם גדולות מכדי שתוכל אשה בהיותה אשה למלאותם. בשני הסיפורים — אך במובלט יותר ב"יחיאל ההגרי", הנראה כביטוי מעוצם ומלא יותר של מוטיבים שיסודם הונח ב"אליטה", ניתן הממד הדתי לשאיפה טרנסצנדנטית זו. השאיפה לשלימות, לטהרה, ל"חג הנשמה", לבשה אופי דתי מובהק, אם כי יש להבדיל הבדל ברור בין החווייה החזיונית של יחיאל (בייחוד בחלקו הראשון של הסיפור, בפארק העירוני בנידירוק), בין חלקו השני, בו מעניק ר' דוב את המימד הדתי לשאיפותיו הכמוסות, הבלתי נהירות ובלתי מגובשות של יחיאל.

לפנינו איפוא שני סיפורים שבהם עצמת רגשותיו של המחבר, שאיפתו אל הנעלה, אל המושלם, אל הבלתי אפשרי בעולם הזה, החתירה אל הספיריטואלי הטהור שמעבר לעולם, מכשילות אהבה טהורה, כנה ואמיתית ושמים לה קץ אכזרי. קריעתו של המספר בין שני עולמות הנראים לו מנוגדים — אם כי אפשר שאין הם מנוגדים באמת — היא המביאה את שני הסיפורים לסיומם הטראגי.

השאלה הנשאלת לאור העיון בסיפורי "נכר" היא האומנם עמד הלקין בדעתו זו בשעה שכתב, בשנות החמישים את הסיפור "לואי בירין"? נראים הדברים לכותב שורות אלה שלא כך הדבר. ב"לואי בירין" נתמזגה הערגה חסרת-הפשר, חסרת המעצורים, הערגה אל מה שמעבר למציאות ומעבר להישג יד, בדמותה של האהובה, ולא בדמות אידיאלית מופשטת כלשהי, אלא בדמות בשר ודם, בדמות אהובה שניתן ללטף שערותיה ולחוש את גופה. לואי בירין, המהנדס המזדקן המתאהב בנערה צעירה, העוזבת אותו לאנחות בלכתה אחר בן גילה, אם כי חוזרת היא אליו לשעה קלה, נעשית המיזוג של כל אשר שאף אליו המספר בסיפורים כגון "אליטה" ו"יחיאל ההגרי". המחיצות שבין הגשמי והרוחני נפלו נפילה גמורה, והגשמי נערץ ברוחני והרוחני נערץ בגשמי והם נעשים מקשה אחת. כל החסר בעולמו של לואי בירין מציב בדמותה של האהובה, ובהיותה לידו, בהיותה מתמסרת לה, מגיע עולמו לשלימות הנעדרת בשעת קרבתו לרות, ללורין ולאליטה. דומה ששלשים השנה שעברו בין כתיבתם של הסיפורים "יחיאל ההגרי" ו"אליטה" לבין "לואי בירין" הביאו את הלקין מצד אחד לויתור מסויים על השאיפות הטרנסצנדנטיות הנאצלות, בעלות הגוון הדתי-המיסטי (אם כי מיסטיקה לא מאורגנת, לא מחוזרת ואינה נעוצה במסגרת דתית מחייבת), ולזיהוי שאיפותיו בדמות אנושית של ממש, דמות של

אהובה חייה, נושמת, בעלת רגשות ובעלת קרבה. הסוף עדיין טראגי — אף הטראגדיה ב"לואי בירין" אינה נובעת משאיפתו של המספר לשלוח ידיו של הבלתי מושג והבלתי אפשרי, אל "חג הנשמה" ואל חזויית ההתעלות המיסטית שבמגע עם הבלתי מושג שמעבר לעולם, אלא יסודה של הטראגדיה הוא בחוסר היכולת להגיע לכלל מגע שלם, בלתי אמצעי, בלתי מופרד, עם אדם שלם כמות שהוא, אדם שהמספר מוכן ורוצה לסלוח לכל חולשותיו, לכל תכונותיו האנושיות. בעוד ש"אליטה" ו"יחיאל ההגרי" הן טראגדיות שבלבטי נפש, שבחוסר ההסתפקות של אדם בשלימותו הנפשית הפנימית, הרי הטראגדיה של לואי בירין היא טראגדיה שבהתנגשות בין שני בני אדם, שאין הם יכולים להגיע לכלל מתן שלימות וסיפוק מלאים זה לזה. האם שלשים השנה שעברו בין שני הסיפורים הראשונים לבין הסיפור האחרון יש בהם כדי לסמן התפקחות של המספר? האם יש בהן כדי לומר כי הגיע המספר להכרה כי הטראגדיה האמיתית אינה נעוצה בנבכי נפשו של אדם אלא בהתנגשותו עם אנשים אחרים, אשר אין ביכולתם להביא מזור לנפשו שלו? במלים אחרות: האם התאכזב. ש. הלקין מן הטראגדיה של "אליטה" ושל "יחיאל ההגרי" הגיע למסקנה כי הטראגיות שבחיי אנוש נעוצה במישור אחר במידה רבה, במישור של יחסים בין-אנושיים? דומה שרק המחבר יכול להשיב תשובה על תמיהה זו, ולא באמצעות דבריו, אלא באמצעות פרסום יצירותיו שבכתובים, שבוודאי יש בהם כדי להאיר את תפיסתו המבוגרת יותר, בת השנים האחרונות, את מהותם של יחסי אנוש ושורש הטראגיות שבהם.

ג.

בקריאה ראשונה נראה "לואי בירין" כסיפור אהבה בין מהנדס מזדקן לנערה צעירה. ואולם בבחינה מפורטת יותר, נראה ששאלת גילם של הגיבורים היא משנית לחלוטין בסיפור זה, וההתווכה לכך היא הקשרים האמיצים בין סיפור זה לבין "יחיאל ההגרי" במיוחד, ששם בוודאי שאלת גיל אין לה כל משמעות. המחבר בחר ב"לואי בירין" בקונוונציה ספרותית, שברגיל יש בה כדי להעיד על חוסר התוחלת שבאהבה ואולם בפנימיותו של הסיפור אין חוסר תוחלת זה תוצאה של גורמים חיצוניים, אלא של גורמים פנימיים.

בגידתה האכזרית, אך המובנת, של רות ביחיאל ההגרי מקבילה במידה רבה לבגידתה של הגיבורה בלואי בירין, מבלי שיהיה יסוד של גיל ומעמד משמש גורם במתרחש. דומה שיש תועלת רבה יותר מבחינת הבדיקה הספרותית בהשוואה בין גיבורת "לואי בירין" לבין לוריין. לוריין מיוצגת בסיפור "אליטה" בדמותן של "הנערות האחרות" המסופרות בסתם, ללא כל פירוט לגבי יחסיהן לבין גיבור הסיפור. ואילו ב"לואי בירין" דומה ש"נערות אחרות" אלו, שהן לוריין שביחיאל ההגרי" — תופסות את המקום המרכזי. אהבתו של לואי היא אהבתו של יחיאל ההגרי ללוריין, אלא שהפעם משתלבות המערכות המסובכות של הרגשות מרחיקי הלכת ובעלי האופי הטרנסצנדנטי עם דמותה של הגיבורה — ולא דווקא דמותה של רות, נושאת רגשות אלה ב"יחיאל ההגרי", אלא עם לוריין.

השאלה הנשאלת לפנינו — בדומה לשאלה שנשאלה בסוף הסעיף הקודם — האם ההשוואה המפורטת בין "אליטה", "יחיאל הגרני" ו"לואי בירין" אינה יכולה להביא להעמקת הבנתנו בכל מחזור הסיפורים, ובמיוחד ב"יחיאל הגרני". ברומן זה אין כל ספק שלבו של המחבר נתון לרות, והיא מושא הצירוף של שאיפותיו האנושיות והטרסצנדנטיות. ואולם אם משווים אנו זאת לדמותה של אליטה, שהיא ערטילאית מצד אחד וגשמית מאד מצד שני — ובעיקר אם משווים אנו זאת לדמותה של גיבורת "לואי בירין", הסיפור המאוחר — האם אין אנו יכולים להגיע למסקנה (שדומה שאפשר להגיע אליה גם מתוך ניתוח מפורט של "יחיאל הגרני" לבדו), כי לבו של המחבר נתון דווקא ללוריינן, ולא לרות או לאליטה? האם למרות כל האלמנטים הפסודודינמיים והפסודו-מיסטיים נתונה אהבתו של המספר דווקא לאשה, לאשה של ממש, אשה שהיא בהישג ידו ובעת ובעונה אחת אינה בהישג ידו, שכן אחר נוסלה הימנו, כשם שלקח את רות (אך לא את לוריינן)? האם אין במכתביו של לואי בירין מעין סיכום שעורך המספר בין גבורות סיפוריו, וסיכום זה נוטה כולו לצדה של גבורת לואי בירין, למיזוג הנדיר של גוף ונפש, של אהבה ורוך, של חמלה ושל השתתפות בצער, ויחד עם זאת היותה רחוקה מהיות שלו, מהיות אהובתו במלוא מובן המלה? האם הגיע המספר לכך שזיהוי הגשמי והרוחני גברו על ההפרדה המלאכותית שהפריד ביניהם ב"אליטה" וב"יחיאל הגרני"? אם אמנם כך הדבר, דומה שש. הלקין צעד כבדת דרך ארוכה כמספר, כמתלבט בשאלות דת, רוח ואהבה, והגיע ביצירה הבשלה ביותר, "לואי בירין", לכלל יצירת אחדות אנושית, שהיתה מחוץ להישג ידו בשני הסיפורים הקודמים, שנכתבו בשנות העשרים? כאמור, תשובה מלאה לכך נדע לאחר שיראו אור יתר יצירותיו הפרוזאיות של הלקין¹. ואולם דומה שיש כאן מקום להעיר, כי נראה לכותב הדברים האלה כי בדיקת שירתו של ש. הלקין כאשר הדמויות של אליטה, רות, לוריינן ואהובתו של לואי בירין מרחפות לפני עיניו של החוקר יש בה כדי ללמד כמה וכמה דברים על התפתחותה של שירה זו, שהיא מן המרכזיות והחשובות בשירת דורנו. אותן דמויות שפרנסו את הפרוזה פרנסו את השירה, וברור למשל ש"מכתבים למי" נכתבו בהשראתו של לואי בירין, ולא של אליטה או רות. והדברים צריכים בדיקה מדוקדקת שלא כאן מקומה.

ד.

קבוצה שנייה של סיפורים בקובץ "נכר" שופכת אור על סיפורי "עד משבר", ומשלימה פרטים וכללים רבים שלא נכללו ברומאן שראה אור לפני שנים רבות.

1. מבקש אני להודות היום על חטא שחטאתי למורי האהוב פרופ' ש. הלקין. בשנת 1961, בעודי צעיר לימים, הראה לי ש. הלקין את כתב היד של "לואי בירין" ושאל לדעתי האם לפרסמו. לבושתתי עלי להודות שהצעתי לו שלא לפרסמו, מנימוקים הנראים היום טפלים וחסרי משמעות. יעמוד על הברכה מר א. ברוידא, שלמרות היסוסיו של ש. הלקין, ולמרות דעתי השלילית, הדפיס סיפור זה, אשר, כפי שהסברתי למעלה, סיפור מפתח הוא בתולדות סיפוריו של ש. הלקין.

יש לשער כי לפחות חלק מהסיפורים שנכללו ב"נכר" אינם אלא פרקים מפרקי-ההמשך של "עד משבר", שאנו מצפים זה שנים רבות להופעתם בדפוס. מכל מקום, ראוי לנצל את האפשרות שניתנה לנו להתבונן במרוכז בקבוצת סיפורים שגיבוריה משותפים לאלה שב"עד משבר" כדי ללמוד דבר על מבנהו ודרכי התפתחותו של הרומאן המרכזי ביצירתו שבפרוזה של ש. הלקין.

אחת הדמויות המרתקות והקשות ב"עד משבר" היא דמותו של טולי לוסקין, המשמש, במידה רבה, קטליזטור של העלילה ברומאן המאוחד. והנה כאן, ב"נכר", נותן הלקין באמצעות סיפור קצר — "הטבת חלום" — אפשרות להציץ אל עולמו של טולי לוסקין הצעיר, בטרם גיבש את תפיסת עולמו ובטרם יצא לפעילות סוציאליסטית-קומוניסטית ההורסת את עולמם של הוריו ושל ידידיו. מסתבר שהדמות המרכזית בעולמו של טולי בשעת ילדותו היתה סבתא קורנפולד, ובאמצע-עותה קיבל חינוך יהודי-מסורתי עשיר ומגוון מזה של חבריו ובני דורו. האם פירושו של דבר כי חינוכו היהודי של לוסקין הוא שתרם לכך שהחליט להתמסר כל כולו לתקן פגמיה של החברה האמריקאית בכלל, ולא מסר מרצו לאפיקים יהודיים מיוחדים, מסורתיים? דומה שש. הלקין סבור כך, והדברים ניתנים בפיו של השוטר מק-קורמיק בסיפור "בשעת ביקור":

"אי, יהודי אתה לוסקין... תמיד נותן, תמיד מוכן ליתן, ואילו ליטול — רק משלך הוא נוטל — מפחד לזכות משל אחרים, לפיכך דוחה את הניתן לו באמת ובתמים ורודף אחר המקבלים... מכאן סוציאליזם וקומוניזם זה שלכם... לכאורה, מה חסר לכם באמריקה? עמנו, עם הגויים יחד, בניתם אותה, ואין מי שיכפור בכך, והרשות בידכם ליהנות מבניינכם, מנירירוק זו שלכם ומן הקייטנות ומן המלונים בכל רחבי אמריקה, בהריה ובעמקיה, ועל חופי ימיה, כרצונכם, בניתם — אכלו מטוב הארץ! יש בידכם לחיות מאות אחדות בשנים על כל טוב — חיו ונחו, נוחו, אני אומר, לכל הרוחות, מרוסיה ומפולין ומשאר ארצות תבל המנוולות, שעברו עליכם כל מיני משברים וגלים. נוחו וטוב הארץ תאכלו! אדרבה, מי אינו מניח לכם? משלכם אתם אוכלים, ויערב לכם ויבושם לכם? ... אלא מה? גויים רעים יש גם כאן בארץ זו הברוכה? ברור כשמש שיש... אלא מה, איכפת לכם, הכל איכפת לכם... ובעיקר שני דברים מטרידים אתכם יותר משהם מטרידים את כל האומות, ואפשר שניים אלו דבר אחד הוא בעצם, שונאים אתכם ואתם מצירים ודואגים יותר מכל האומות, שכל אחת שונאת את חבירתה... שונאות האומות זו זו ולא איכפת להן שהן שונאות זו על זו, ואילו אתם, ישראל, להיות אהובים על כל אומות העולם אתם רוצים, ואפילו באמריקה, שעדיין שבעים אומותיה מתבשלות והולכות בתוכה... (עמ' 156—157)

חינוכו של טולי לוסקין לשלמות, לשאיפת הבלתי-אפשרי, הוא שהביאו לדרך שעליה עלה, כפי שהבחין היטב השוטר מק-קורמיק, שאינו מסוגל להבין מדוע אין היהודי יכול להסתפק באותו מועט שמסתפקות בו יתר האומות בארצות הברית, מועט שלגבי עם ישראל אינו מועט כל עיקר. שאיפתו של לוסקין למלכות שמים

עלי אדמות, ולו גם במחיר המהפכה הסוציאליסטית, היא המביאה על אביו את האסון ממנו הוא ירא. הפגישה עם מק־קורמיק ("בשעת ביקור") מביאה לתודעתו של לוסקין האב את המצב אליו נתדרדר בנו ואת הסכנות הצפויות לו אפילו במדינה חופשית כמו ארצות הברית. דומה שהדגש הוא על כך, שאין הלקין מעמיד את דמותו של טוני לוסקין כדמות המתנכרת למורשת ישראל ומשום כך מגיעה למה שמגיעה, אלא רואה הוא בו את המשכה של מורשת ישראל, ולו גם המשך מעוות ומסולף מכל שרצו לראות בני משפחתו, ואולי גם מכל שרצה לראות המספר עצמו, שנטיות לבו מונחות בצד אחר. ואולם מצד החקר החברתי והפסיכולוגי של התפתחותה של יהדות ארצות הברית טורח הלקין להדגיש לפנינו כי יציאתם של צעירי ישראל למסלול פעילות אוניברסאלי, מהפכני, חסר שורש יהודי, אינו נובע מני-תוקם משרשי מורשת ישראל: דווקא אלה, כגון טוני לוסקין, שהיו קרובים ביותר למורשת זו, הם הם העומדים ראשונה במערכה לתיקונה של החברה האמריקאית בכללה בקני מידה מחולטים, כשרעיון הצדק הגמור, הסוציאליסטי, משמש נר לרגליהם.

הסיפור "בשעת ביקור" מקרבנו אל התפוצצות בביוגרפיה של טוני לוסקין. פעילותו הקומוניסטית עוברת את הסף של מעשי נערות שובבים ונסבלים, והגוי אוהב ישראל, מק־קורמיק, בא להזהיר את אביו מפני התוצאות הצפויות. דומה שיש כאן חשיבות רבה לתאריכים. הדברים נכתבים או לפחות מתוארים על רקע שנות 1929—1930, לפני שנות המשבר החריף, לפני שבעיית הראדיקאליות הסוציאליסטית נעשתה לבעייה ראשונה במעלה בארצות הברית. כאן עדיין ניתן לנהוג בסלחנות, כאן עדיין ניתן להזהיר ידיד מפני פעולותיו של בנו. בשנים מאוחרות יותר היתה היד תקיפה הרבה יותר, והתוצאות של פעילות כגון זו של טולי לוסקין היו חמורות לאין ערוך. יש לזכור שהכרך המוגח לפנינו של "עד משבר" תאריכו הוא "חורף 1929", כלומר שנת השלווה האחרונה שידעה ארצות הברית לפני המשבר הגדול (ואף אם זה נתחולל כבר בבורסה, עדיין תוצאותיו החברתיות לא נתבררו ולא הקיפו את החברה כולה).

הסיפור "בשעת ביקור" אינו פרק בביוגרפיה של טולי לוסקין, אלא פרק מרכזי בביוגרפיה של אביו, לייזר לוסקין. הטבעת הולכת ומתהדקת סביבו, חייו האידיליים והשלווים הולכים ובאים אל קיצם, בתוקף מאורעות חיצוניים שאין לו כל שליטה עליהם, ובתוקף מאורעות פנימיים, משפחתיים, שלכאורה יכול היה להשפיע עליהם אך למעשה הוא חסר אונים לחלוטין. דברים אלה מובעים בהרהוריו של לייזר לוסקין, שאף הם משובצים בסיפור "בשעת ביקור":

"...ומיד הוא תופס מה טעם ישראל שבאמריקה ובכל הארצות כולן צפויים לסכנות גדולות יותר משהיו צפויים כל ימי עולם, עכשיו שנתמעטו הדורות ותורה חלילה הולכת ומשתכחת מישראל, ושם אלקים מטשטש בפייהם של ישראל ואין אומות העולם שוב יראות מפניהם". חרדה זו לגרולה של יהדות ארצות הברית הדריכה את מנחתו של ש. הלקין שנים רבות, ואף הקדיש לה ספר קטן מיוחד, "יהודים ויהדות בארצות הברית". היסודות הדתיים, הסוציאליים והפסיכולוגיים

חברו יחד כדי להכרית את היסוד היהודי מחייהם של יהודי מדינה אדירה זו, והלקין חרד לעתידו של קיבוץ זה ההולך ומאבד את התשתית עליה הונח בניינו של עם ישראל בכל דורותיו. באמצעות הסיפור שלפנינו, באמצעות המשולש לייזר לוסקין — מק-קורמיק וטוני לוסקין, מעמיד הלקין בצורה ספרותית את תחושת הטראגיות ואבדן הדרך, תחושה שהוא מכיר לא רק מעיונים ספרותיים אלא גם מעיונים חברתיים-פסיכולוגיים.

ה.

אחת הדמויות המעניינות, הנרמזות ב"נכר" ואינן זוכות לפיתוח ראוי, היא דמותו של ליאון אקסט. דרכו של הלקין בסיפורי, בדרך כלל, שהוא מציג את דמויותיהם מבפנים, מתאר את עולם חייהם ואת לבטיהם הרוחניים בין באמצעות דיאלוג פנימי ובין באמצעות תיאור רגשותיהם ולבטיהם. ב"נכר" מופיע אקסט פעמים אחדות, אך אין ניתנת לקורא הצצה של ממש לגבי פנימיותו של גיבור זה. אקסט משפיע על המתרחש סביבו, יוצר קשרים עם הגיבורים האחרים, אך על טיבו שלו אין אנו עומדים לפי האינפורמציה שמוסר לנו המספר. נאמר בפירוש בספר שליאון אקסט הוא מיסטיקן. במה הוא מיסטיקן? זאת לא נאמר. דומה שמותר לבחש כאן שני ניחושים, שאפשר שיש בהם אמת, ואפשר שרק אחדות הדמיון הספרותי שיצר את הדמויות השונות הוא הנותן בסיס להשערה המובאת להלן.

לפי עניות דעתי, גיבורו של הסיפור המזור "אקסי", הגיבור הבורח מעולמו, מנשיו, ויוצא לנדודים בדרכים בדרך לקליפורניה יחד עם נווד אחר כמותו, גיבור שאין פיו פתוח לספר את עלילותיו הקודמות, ואיננו אלא נרמזים רמזים דקים לגבי מה שקדם לאותם נדודים — גיבור זה אינו אלא ליאון אקסט. ב"עד משבר" נזכר כי ליאון אקסט נוהג להיעלם לפרקים ולצאת לנדודים, מבלי שידע איש מהגיבורים האחרים לאן יצא ולשם מה. האם ייתכן ש"אקסי" הוא פרק מסיפור נדודים כזה, ובתור שכזה שופך אור — ולו גם אור מועט ומצומצם — על חייו הפנימיים של אקסט, על מעשיו בשעה שנעלם הוא מחבר מרעיו והולך לבקש את נשמתו במרחביה האיך-סופיים של ארצות הברית, מתחבר לאורחים-פורחים שאף עמם אינו מרבה שיחה ואינו מגלה מצביוני רוחו? אף כאן מוגבלים אנו במסקנותינו בגלל קוצר היריעה של מסכת "עד משבר"; אילו היתה זו בידונו בשלימותה, ניתן היה לאשר או להפריך אפשרות זו, ואולם דומה שראויים הדברים להיזכר כאפשרות, וכמתן פתח להעשרת דמותו המיסתורית במידה רבה של ליאון אקסט בתוך מסגרת הרומאן.

אפשרות שניה, שאותה נראה לי שמותר להעלות ביתר תוקף וביתר בטחון. ליאון אקסט שבי"עד משבר" ובסיפורי "נכר" אינו אלא גלגולו המאוחר של יחיאל ההגרי. טענתי במקום אחר שיחיאל ההגרי הוא "מיסטיקן ללא דת". דומה שהגדרה זו עולה יפה לגבי דמותו של ליאון אקסט. הוא סובב בין כולם, ואין הכל נוגעים בו; הוא מנותק מן החברה אף בהיותו שקוע בתוכה. עולמו הפנימי סגור ומסוגר בפני

כל מי שמבקש להציץ לתוכו — לרבות מספר הדברים. סופו של "יחיאל ההגרי" אינו ידוע לנו מן הסיפור הקדום של ש. הלקין, אף דומה שאם האריך ימים והמשיך לחיות בחברה היהודית הניירורקית, היתה דמותו כדמותו של ליאון אקסט. הוא בעל חוויות שאינן יכול לשתף בהן את הדמויות השטחיות יותר, הריקניות הסובבות אותו בחברה זו. את סודות ההתגלות העליונה ששרתה עליו פעמים אחדות ב"יחיאל ההגרי" אין הוא יכול לספר מבלי להיות לצחוק. אהבתו לרות, ואהבתו ללורייין, אינן יכולות להתפס אלא כבדיחה בענייני החברה המפולפלת והמשתבחת בכוחות עצמה שבתוכה הוא חי. סודו של ר' דוב ירד עמו אלי קבר. ליאון אקסט סובב בחברה שבסביבו כמת החי, כמי שעולמו הפנימי עשיר משל כולם, אך חסר הוא את יכולת הקומנויקאציה, אין בו הכוח לשתף אחרים בחוויותיו. נראה לי, איפוא, שיחיאל ההגרי לא מת; הוא חי ביצירתו של ש. הלקין בדמותו העלומה והמאופקת של ליאון אקסט.

ג.

סיפור המפתח, לפי עניות דעתי, בקובץ "נכר" הוא הסיפור "בחדר הפנימי", שגיבוריו העיקריים הם לייזר לוסקין וליאון אקסט. בשלשת ספרי הסיפורים של ש. הלקין המונחים לפנינו גוברת העלילה הפנימית על העלילה החיצונית. אין הלקין נדרש לסממנים דרמטיים כדי לאפיין את דמויותיו וכדי ליצור את הסיטואציות שבהן יפעלו. הוא בונה את סיפוריו על יסודות של עלילה פנימית, של התפתחות הדרגתית באופיה של דמות, עד שהיא מגיעה לכלל עיצומה וגיבושה — ואפילו זאת לא תמיד באמצעות מעשים. התגבשותה של תחושה, התגבשותו של יחס אל אדם או אל הסובב, הם המסקנה העיקרית מן ההתפתחות הסיפורית בסיפוריו של הלקין. מכלל זה יוצא הסיפור "בחדר הפנימי". לייזר לוסקין עומד בסיפור זה בפני הכרעה, שהיא הכרעה עלילתית-חיצונית, ובעלת משמעות אידיאולוגית ומעשית כאחת. הוא חותר לקראת החלטה לעלות לארץ ישראל. מטבע הדברים, אין החלטה זו נובעת מחיובה של ארץ ישראל בלבד; ש. הלקין מכיר היטב היטב את יהדות ארצות הברית מכדי שיביא אחד מגיבוריו למסקנה "ציונית" טהורה של עלייה לארץ ישראל לשם עלייה בלבד. החלטתו של לייזר לוסקין נובעת מצירוף מסיבות, שרובן חיצוניות ובלתי תלויות בו במישרין, שאינן מותרות לו דרך אחרת. ניתן לומר כי החגורה מתהדקת סביב צוארו, והכוחות המהדקים חגורה זו הם הדוחפים אותו לקראת ההחלטה ה"ציונית".

לייזר לוסקין מתאכזב מרה מידידו ראובן פולר (שמקום רב מוקדש לתיאורו ב"עד משבר"). הטפותיו של זה נעשות לפתע ריקניות וחסרות משמעות, ואין לוסקין יכול עוד לשאתן. הצביעות מבצבצת מהן, ולייזר לוסקין אינו יכול לשאת צביעות. במקום להאזין לדבריו של פולר, נדחף לוסקין לעשות מעשה. אבדנו של ידיד ישן, ותחיתתה של אידיאולוגיה ללא מעטה המחלצות של פולר, היא אחד הגורמים הדוחפים את לוסקין להחלטתו הגורלית.

שנית, לוסקין נואש והולך מן התקווה כי ליאון אקסט ישא לאשה את בתו אלזי. נישואין אלה נחשבו כדבר "מרבן מאליר" בעיני כל בני המשפחה, אך לפתע מתברר ללוסקין שליאון אקסט אינו מתכוון כלל לעשות זאת, וכי הוא דוחה נישואין אלה מכל וכל בתירוצים שונים, שביסודם חוסר רצונו לשאת את אלזי לאשה.

הנימוק השלישי לרצון הבריחה הוא השתקעותו של טולי לוסקין בקומוניזם. ביקורו של מקיקורמיק מעיד בעיני לוסקין עד כמה מסוכנת הדרך אשר בחר בה בנו. ועד מה מרות עשויות להיות התוצאות. ניתוק גמור מכל הסובב, ניתוק של טולי מן הארירה של ראדיקאליזם האמריקאי בן התקופה, היא הפתרון הטוב ביותר להחזיר את טולי לוסקין למוטב ולהרחיקו מן הסכנות האורבות לו. ואם אי אפשר להשיע לטולי — לפחות אל יראה אביו באבדו. שוב נימוק, שלישי במספר, לבריחתו של לוסקין מן המציאות בתוכה הוא חי.

נימוק רביעי הוא עסקיו של לייזר לוסקין. עסקים אלה עלו ופרחו עד כדי כך, שלוסקין עצמו נעשה מיותר בהם לגמרי. את זמנו במשרד הוא מנצל ללימוד דף גמרא. העסק מתנהל מעצמו, ולוסקין שאינו להוט אחר ממון אלא אחר שלוה, יודע שאין לעסק כל צורך בו. הדברים מתנהלים על הצד היותר טוב מבלי שיתערב בהם. יש כאן משום אבדן מפעל חיים: מפעל שנתן פרנסה בכבוד ללוסקין ולבני משפחתו הוא עתה חסר כל משמעות לגבי לוסקין, היכול לפרוש ממנו מבלי לפגוע בו כלל.

הגורם החמישי הוא המעמיק ביותר, ואולי המשמעותי ביותר לגבי ש. הלקין: החרדה לגורלה של יהדות ארצות הברית. אין הלקין מאמין בהמשכיותה, רציפותה ופריחתה של יהדות זו. לוסקין גזכר ביהדות ילדותו, יהדות מזרח אירופה, ומשווה את עשרה הרחני של זו לדלותה הפנימית של זו. ארץ ישראל קורצת כתקווה לתחיית ערכי האומה, למקום שבו יש משמעות ליהדות, ולו גם משמעות חדשה, ואליה עורגת נפשו של לוסקין.

האם יעלה לייזר לוסקין לארץ ישראל? הסיפור "בחדר הפנימי" נראה כאילו הוא בא להכין את הקרקע לעלייתו זו, ואולם כל עוד אין הסיפור לפנינו בשלימותו אין בידינו אלא דברי ניחושים. חשוב הוא כי פרק זה מתוך המשכו הגנוז של הרומאן מצביע בצורה ברורה למדי כי העלייה לארץ ישראל קורצת ללייזר לוסקין, הן מטעמים שבמצבו המשפחתי, הן מטעמים שביחסו לארצות הברית, והן מגעגועיו לחיים אחרים בארץ אחרת, שחיה היהודיים מלאים תוכן.

והנה, בתוך מסכת זו, שמתוכה עולה בבירור החלטתו של לייזר לוסקין לעלות לארץ, מתבלטת מחדש דמותו של ליאון אקסט. לייזר פונה אל ליאון, עתרו, בשאלה גלויה:

"אל ארץ ישראל אתה אומר לנסוע פעם, ליאון?"

"עדיין לא חשבתי בעניין כל צרכי, משפשף ליאון את סנטרו בקצות אצבעותיו המקומצות", וכך נמשכת השיחה ביניהם, כאשר גם לוסקין עצמו נוטל מחריפות שאלתו ומציג את בעיית העלייה לארץ ישראל כבעיית שכל יהודי ארצות הברית

מתחבטים בה ואין איש עושה דבר למען הגשמתה. אך העובדה בעינה נשארת: בעוד לייזר לוסקין כמעט גמר בנפשו לעלות, הרי ליאון אקסט לא רק שלא התליט, אלא הוא מטיל ספק אף בלבו של לייזר. היסוסיו של אקסט לגבי הנישואין לאלוהי היסוסיו לגבי כל צעד וצעד בחייו, באים גם כאן לכדי ביטויים המעוצם. האמת היא, כמובן, שליאון מעולם לא חשב ברצינות לעלות לארץ ישראל, ואין היא תופסת שום מקום בתכניותיו הריאליות, ולא עוד אלא שהוא מחבל ומפריע בתכניותיהם של אחרים בעניין זה.

אם כך הדבר, דומה שחוזרים אנו לשאלה ששאלנו לעיל: אם אמנם ליאון אקסט הוא גלגולו החדש, בן סוף שנות העשרים וראשית שנות השלושים למאה הנוכחית, של יחיאל ההגרי הצעיר, האין ש. הלקין מביע באמצעות דמות זו את אכזבתו מיחיאל ההגרי? אילו ניתן ליחיאל ההגרי להתפתח במשך שנים מספר, לקלוט רשמים, להשתלב בחברה, לנדוד בארצות הברית, כלום היה מתחבב עלינו יותר משהתחבב ברומאן הראשון של ש. הלקין? לעניות דעתנו נראית שיחה קצרה זו שבין לייזר לוסקין לבין ליאון אקסט מכרעת: מכאן ואילך לייזר לוסקין הוא גיבורו של ש. הלקין, ולא יחיאל ההגרי.